

AZ AKADÉMIÁTÓL AZ ESZTRÁDIG

IVAN ČOLOVIĆ

Hogy megérthessük a mai Szerbia politikai és társadalmi viszonyait, az itt életre kelt politikai mítoszokat kell tanulmányoznunk, mindenekelőtt azokat, amelyek a legelterjedtebbek, azaz az etnonacionalizmuséit. A szerb etnonacionalista mítoszokat, mint a mítoszokat általában, hálátlan és módszertanilag is helytelen néhány mítoszfogalomra vagy világosan meghatározható képek jegyzékére vezetni vissza, mert a mitikus megnyilatkozás jellemzője a fragmentáltság, a fluiditás és az ambivalencia. Nem kell elfelejteni, hogy a mítosz mese, diszkrét és elvakító mese egyszerre. Mindezek ellenére elhatároztam, hogy ez alkalommal elkészítem etnonacionalista mitikus meséink néhány legszembeötlőbb toposzának az összefoglalóját. Természetesen csak ebben az írásban, csak „kísérleti jelleggel” vannak élesen körvonalazva és logikus kapcsolatba állítva, míg a valóságban ezek a szövegek szétszórtaan lelhetők fel.

A MITIKUS SZERBIA

A szerb nép ősidőktől fogva a szerbek földjén él. Az az ő teste. A Neretva a szerb vérkeringés ütőere, a Drina a szerb gerinc, s a boszniai és szerbiai hegyek a Drina két oldalán a szerb tüdő. Ez a népével egybeforrta föld élő szervezet, minden szerb anyja.

A szerb nép a legrégebbi nép a világon, tőle származik az összes többi nép, mint ahogyan a szerb nyelvből keletkezett az összes többi nyelv. A szerb nép egyben a legszegényebb és a legéleterősebb nép, az általánosan emberi vagy legalábbis az európai újjászületés csíráit hordozza magában. Ez azért lehetséges, mert ez a nép a történelmi időn, a megismételhetetlen történelmen kívül áll. Az örökös jelenben él, a holtak, élők és meg nem születettek örök táborában, egyszerre öreg és fiatal.

A szerb népnek az anyaföldről való kötődése, a szerb nemzedékek egymáshoz kapcsolódása, amit általában szerbségnek neveznek, ugyanannak a kötőanyagának a megőrzéséből, a szerb vérből fakad. A szerb vér két áramban kering. Az egyikkel nemzedékről nemzedékre hagyományozódik, a másikkal, az elesett hősök áldozati vérével, Szerbia testét, a hazai rögöt táplálja. Ezért a kiontott vér helyei – a temetők és a sírok, az árkok és a harcterek – különös, szimbolikus értékkel bírnak. Ezek a nemzeti megújulás csírái, amely magától értetődően, az áldozatból és halálból fakad, a nemzeti megújulás gyökerei, amelyekkel a nép az ősök földjéhez tapad. A sírok ezért Szerbia természetes határai.

A szerbek a mai napig olyanok maradtak, amilyenek mindig is voltak, habár a többi, számbeli fölényben levő, katonailag erősebb nép szüntelenül elpusztításával vagy lelki megsemmisítésével próbálkozik. A szerbek ellenségeit ebben mindig segítették a hálátlan és hamis testvérek és szomszédok, a különféle árulók és a szerb nép hitszegői.

A szerbek fennmaradásában minden és mindenki ellenében a sors ujját, isteni akaratát, a szerb keresztet kell látni. A szerbeknek kötelességük, hogy maradéktalanul és feltétel nélkül feláldozzák magukat azokért az értékekért, amelyeknek őrzésével a gondviselés megbízta őket: a lelkekért, a szent keresztért, a szabadságért. A legnagyobb emberi értékek megmentéséért való elkötelezettségüket a világ hatalmasai elleni önfeláldozó harcban a szerbek a legnyilvánvalóbban a rigómezei csatában bizonyították be, ezért hívják ezt rigómezei szövetségnek.

A szerbek ma is a legrendkívülbb és a legfontosabb emberi értékek védelmezői – a szívé és a szellemé. A modern kapitalizmus lélektelen világában, a hamis anyagi gazdagság és a gyáva pacifizmus civilizációjában az ideálokért vívott harcban ők az elsők, az egyszerre emberi és szent hősök. Ők ebben a harcban nem félik a halált, mert halál nélkül nincs nemzeti feltámadás.

Harcuk a modern, természetellenes élet formái ellen irányul, a fajok, a vallás és a nyelv keveredése ellen a természetellenes vegyes házasságokban, a kozmopolita és demokratikus szellemű, degenerált és egészségtelen városokban, a többnemzetiségű államokban, mint amilyen valamennyi között a legrosszabb, az emberi zagyvalék fazeka: Amerika.

Ma Szerbia szálla az uzsorás-ateista és sátáni internacionalizmus szemében, amely új világrendbe kényszeríti a népeket csak azért, mert a szerb büszke nép, amely egészséges és természetes alapokra akarja építeni államát, azt az államot, amelyben mindannyian együtt lesznek, szerb földön, egy nép lesznek, egy államban, egy vezérrel, ahol az egységes szerb vallást gyakorolják, egységes szerb nyelven beszélnek, egységes szerb írással írnak, és egy szerb gondolatot gondolnak.

A KIS ÉS NAGY KNINDZSA

A Szerbiáról szóló etnonacionalista, mitikus mese manapság a nyilvános diskurzus magas és elit, triviális és népszerű zsánereiben egyaránt jelen van. Ez az oka annak, hogy különféle változatai között nagy eltérések vannak, mint ahogy különböznek egymástól azok az intézmények is, amelyek ezeket életetik, például az akadémia és az esztrádművészet. Sőt nyílt ellentét, háború is jelentkezhethet a mitikus-nacionalista mese hirdetőinek alsóbb és felsőbb intézményei között, mint amilyen a minisztériumnak és szövetségeseinek aktuális háborúja a bővli, a giccs ellen, aminek a politikai imagináció termelése és diffúziója fölötti monopólium kialakítása a szerepe.

Szerintem azonban fontos rálátni a szerbiai etnonacionalista mítosz előállítási és fogyasztási terének centrális és periferikus szegmentumaira, az „alsó” és „felső” lényegi összefüggéseire. E téren nem a Kis Knindzsa műve minden. Itt fontosabb szerep jutott az apának, a Nagy Knindzsának. Az apa pedig, akitől a kicsi az átkozott pasákról és usztasákról, a törökről, gödrökről és ráfizetésekről, a mészárlás dicséretes voltáról, a zsákmánylás gyönyöréről mindent megtanult, foglalkozását tekintve költő vagy nyelvész, pap vagy pszichiáter, történész vagy zeneszerző, színész vagy festő.

MILYEN NEMZETISÉGŰ A SZELLEM, A SZÍV ÉS A SZABADSÁG?

Nemrégben a Szerb Pravoszláv Egyház egyik egyházfője a következőket nyilatkozta: „Az ember nemcsak ésből áll, uraim. Az ész minden rossznak a forrása. A nyugati észjárás termelte ki a fogolytáborokat Auschwitzban, és a gázkamrákat. Nem a balkáni szív hozta létre a gázkamrákat. S ők most gúnyolódnak rajtunk.”

Ebben a szónoklatban nem az a hiba, hogy fölbukkan benne a régi mítosz, amely a szív elsőbbségét hirdeti az ésszel és a szellemmel szemben. Könnyen egyet tudok érteni Rakićnak az ész számlájára írt vádjával: „Mikor a szív feljajdul, a szellem a vétkes.” Egy bizonyos pontig Horkheimer és Adorno téziseivel is egyet tudok érteni, miszerint a dehumanizált totalitárius államok és a náci haláltáborok kegyetlenkedéseinek a paroxizmusa a felvilágosodás korában fogant radikális racionalizmus perverz fejlődési menetének, politikai exploataciójának köszönheti létrejöttét. Ellenben amikor ez a mítosz etnonacionalista változatban jelenik meg, ahol az értelem és a szellem jóban és rosszban fatálisan századról századra mindig a Nyugathoz kötődik, a szív és az érzelemgazdagság pedig a Balkánhoz, és a szerb emberhez, akkor ennek a mítosznak gyűlöletet és háborút népszerűsítő tevékenysége és hatása van.

Ehhez kapcsolódva tudni kell azt is, hogy a nacionalista romantizmus az életerős és bátor szívű népekről szóló mítosszal együtt – azokról a népekről, akik majd újjáélesztik a fáradt Európát – Nyugaton keletkezett. Az elsők, akik ebben a mesében a szív ügyét képviselték, az amerikai indiánok, a „jó vadak” voltak.

Ugyanezt el lehet mondani egy másik példa kapcsán, melyben a szabadságról van szó. Az ember szabadsága egyike a legfontosabb mítosztémáknak, de az veszedelmes istenséggé alakulhat át, ha exkluzív és úgynevezett veleszületett minőségé válik, egyetlen nép jellegzettségévé, ha a szabadságról szóló mitikus mesében csak egyetlen nép monopóliuma, s ebből fakadóan az illető nép messianisztikus feladata, hogy megajándékozza vele a többieket is, akik nem rendelkeznek ezzel az istenadta, természetes szabadsághajlammal. Éppen ilyen rendelkezett szabadsághajlammal tulajdonít a szerb népnek egy nagyra becsült filozófus, akadémikus:

„Ha egyáltalán van értelme beszélni arról, hogy minden nép hordoz magában egyfajta ideát, mint mélyből fakadó elkötelezettséget . . . akkor azt kell mondani, hogy a szerb népnek mindenekelőtt és a legnagyobb mértékben a szabadságeszme a sajátja, hogy az természetes eleme, alapvető jellemvonása és leghatalmasabb mozgatóereje, hogy a szerb nép mindig a szabadság nevében s annak égisze alatt harcolt, sanyargott és szenvedett. És természetesen, győzött. És mindezt nem holmi szűk látókörű, önző érdekből tette, hanem az általános emberi haladás érdekében . . .”

SZÜLETÉSE ELŐTT ÉL ÉS HAL MEG A SZERB

Az etnikai nacionalizmus mítoszaiban nincs hely az univerzális emberi értékek, az ember generikus identitása számára, eleve kizárja az emberrel kapcsolatos másfajta humánus ideákat, a szabad egyénre vonatkozó eszméket. A fentiek értelmében tagadják az ember alaptulajdonságait, az emberit és a személyiségüket is. Az etnonacionalista mítosz az értékes nemzeti fajta önmagában értéktelen példányává alakítja át az embert. A személynevet kiszorítja a népnév, az egyén szabadsága csak annyiból áll, hogy megtestesítse a népet, és megossza sorsát népével.

A szerb ember fájának sarjaként létezik csak, s ez azt jelenti, hogy születése előtt él, sőt születése előtt hal meg. A meghatározó etnikai szubsztancia (vér, gén, tradíció, etnikai archetípus, élőlény vagy valami más), amiből teremtve van, minden pillanatban összeköti az egész fajjal, a holtakkal és a még meg nem született szerbekkel, s ő egymagában mit sem ér, mint a hangya vagy a levél, teljesen jelentéktelen egyed, halálra ítélt egzisztencia. „Kosovóban születtem én, már előtte Kosovóban voltam”, éneklí egy deseteracban az ismert

pszichiáter. „Kosovóban estünk el mind, mielőtt világra jöttünk volna”, fűzi hozzá a másik mítoszharcos, az akadémiai költő.

AZ ÖNIGAZOLÁS SZÖVEGE

Az etnonacionalizmus mítoszait, mivel a törzs szent meséiről szólnak, s örökös igazságokról regélnek, valamint a tradíció és a nép archetipikus szellemének a titokzatos üzeneteit hordozzák, specifikus narratív procedúrák és eljárások sorozatának a létrehozásához használják fel, melyek megfelelnek a megcáfolhatatlan, misztikus és ambivalens mitikus történeteknek. Mindezt közös néven az öniszólás szövegének nevezhetjük. Mindenesetre a mítosz kizárja az ellentmondás és a dialógus lehetőségét.

A BALKÁNI MÍTOSZBANK

Korunk szerbiai, Crna Gora-i, bosznia-hercegovinai, valamint horvátországi politikai mítoszai (s valószínűleg az egykori Jugoszlávia más részei is) többségüket tekintve egy közös tematika, egyazon nyelvi és stíluseszközök variációi. Egyik a másikat „táplálja”, azaz témáik és állásfoglalásaik többnyire megegyeznek, s mindegyik változat reinterpretációja (kifordítása, elferdítése, negációja) annak a másiknak.

Bebizonyosodik, hogy éppen azok a szimbólumok, figurák, képek és képzetek, amelyek a balkáni etnonacionalisták mai mítoszaiban az egyes népek speciális kulturális, etnikai vagy nemzeti identitásának a jelzőiként használatosak, valójában egy közös állományhoz tartoznak – a balkáni mítoszbankhoz.

A politikai mítoszok összehasonlító vizsgálata azért is hasznos, mert feltárja, hogy ugyanannak a mítosznak teljesen ellentétes jelentése is lehet. Például az európai Nyugat és Kelet közötti antagonizmusról, áthidalhatatlan szakadékokról szóló mítosz manapság két változatban van jelen. Az egyikben, melyet a szerb nacionalista diskurzus kínál, a Nyugat a korrupció és a rossz megtestesítője, „a rothadt Nyugat”, Délkelet-Európa népei pedig, mindenekelőtt a szerb nép, a bizánci kultúra és vallás szellemi frissességét és gazdagságát képviseli. A mítosznak abban a változatában, amelyet az etnonacionalista mítosz horvát és szlovén megalkotói terjesztenek, a szerepek fölcserélődnek, így tűnik föl a „sötét Kelet”, és az üdvözítő, „felvilágosult Nyugat”.

Szlovénia tudományügyi minisztere 1991 júniusában felhívást intézett a világ tudósaihoz, melyben Szlovénia Jugoszláviától való elszakadásának a fő okaként a kultúrák inkompatibilitását jelölte meg: „az erőszakos, romlott, orientalista–bizánci örökség” az egyik oldalon, valamint a „szerény és dolgos nyu-

gati–katolikus tradíció” a másikon, s a kettő „nem maradhat fenn egy állam-közösségben”.

HOGY ÁLLNAK A DOLGOK VALÓJÁBAN

Amikor manapság politikai mítoszokról van szó, jogos az elvárás, hogy a realitásról is szó essen, habár a mítoszok is a valóság részei. Igazi erejük éppen abban van, hogy úgy vetődnek fel, mint egyetlen, minden gyanú fölött álló szent realitás. Ezért veszélyes és nehéz megkérdőjelezni a mitikus mese igazságértékét ott, ahol ők vannak hatalmon. Mégis tudnunk kell, milyen mértékben és miben különböznek a mai etnonacionalista mítoszok a hasonló, más országbeli mítoszoktól, és a kettő együtt milyen mértékben tér el a modern világ politikai és kulturális valóságától. Erre a kérdésre a *Nemzetek és a nacionalizmus (Nacije i nacionalizam)* című népszerű könyv szerzőjétől, a brit történésztől, Hobsbaumtól kaphatunk választ:

„A világ 180 államából valószínűleg alig tíz állíthatja teljes meggyőződéssel, hogy polgárai bármely valós értelemben egy etnikai vagy nyelvi csoportba sorolhatók, az a nacionalizmus, amelyik ilyen homogenitás létrehozásán alapszik, nemcsak hogy nemkívánatos, hanem igen nagy mértékben autodesztuktív.”

A MÍTOSZKRITIKA HATÁRAI

Ezt a politikai mitológiát bíráló tárgyává kell tenni ott, ahol a politikai és társadalmi élet racionális kritériumainak megújítására van szükség. Ez nem jelenti azt, hogy az irracionalizmus minden formáját el kell fojtani a társadalomban, mert ennek megvan a maga legitim és fontos helye. Létezik, amint azt tudjuk, „jó irracionalitás” is. Az irracionalitás és a mitikusság problémája a hely problémájaként jelentkezik: a helyenvalóság és az alkalmasság problémájaként.

(A kultúra mint a társadalom és az egyén önvédelme [Kultura kao samo-odbrana društva i ličnosti] elnevezésű, 1995. március 1–2-án, Belgrádban, a Demokratikus Központ szervezésében megtartott tanácskozáson elhangzott előadás rövidített változata.)

CSAPÓ Julianna fordítása